অধ্যায় ১৪ ঃ ছাত্র আন্দোলন

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ ছাত্র আন্দোলন ঃ আৰম্ভণি
১৪.৪ ভাৰতৰ স্বাধীনতা ঃ ছাত্র আন্দোলনৰ অনুপ্রেৰণা
১৪.৫ প্রাক স্বাধীনতাৰ সময়ৰ পৰা বর্তমানলৈকে ভাৰতত সংঘটিত হোৱা ছাত্র আন্দোলনৰ ঘটনা পৰিঘটনা নেতৃত্ব আৰু ফলাফল সম্পর্কীয় এক খটিয়ান
১৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.৭ অধিক জানিবলৈ
১৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৪.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ছাত্র আন্দোলনৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী সম্পর্কে বুজি উঠিব
- ভাৰতবর্ষত আৰু বিশ্বত সংঘটিত হোৱা ছাত্র সম্পর্কে জানিব পাৰিব
- ভাৰতবর্ষত সংঘটিত হোৱা বিভিন্ন ছাত্র আন্দোলনৰ পৰিসীমা আৰু প্রভাৱ সম্পর্কে বুজি উঠিব।

১৪.২ পৰিচয়

সাম্প্রতিক সময়ত ছাত্র আন্দোলনসমূহ ইয়াৰ গঠন, সফলতা আৰু বিষয়ক লৈ বেলেগ বেলেগ হোৱা দেখা যায় য'ত ছাত্রসকলে শিক্ষা সম্পর্কীয়, প্রশাসন সম্পর্কীয়, নীতি সম্পর্কীয় আৰু সামাজিক ক্ষেত্রৰ বিভিন্ন দিশ সমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে। এই অধ্যায়টোত আমি ছাত্র-আন্দোলনৰ আৰম্ভণি, ইয়াৰ গুৰুত্ব আৰু বিভিন্ন সফলতাৰ দিশসমূহৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰিম।

১৪.৩ ছাত্র আন্দোলন ঃ আৰম্ভণি

সহজ ভাষাত ছাত্রৰ সামাজিক সচেতনতা বুলি ক'লে সাধাৰণতে ৰাজনৈতিক, সামাজিক, পৰিপার্শ্বিক আৰু অর্থনৈতিক দিশত ছাত্রই আৰম্ভ কৰা ৰূপান্তৰ অথবা পৰিৱর্তনক বুজোৱা যায়। মুখ্যত ছাত্র-আন্দোলনে উচ্চ শিক্ষা, পাঠ্যক্রম, শৈক্ষিক অনুদান আদি সম্পর্কীয়

দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। কিন্তু, ইতিহাস ইয়াৰ সাক্ষী আছে য'ত স্পষ্ট হয় যে ছাত্ৰ আন্দোলনে বৃহৎ অৰ্থত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন সাধন কৰি আহিছে। যদিও সাধাৰণতে ছাত্ৰ শক্তিৰ কাৰ্যকলাপক বাওঁপন্থী ৰাজনৈতিক আদৰ্শৰ লগত সংযুক্ত কৰা হয়, কিন্তু সো-পন্থী ছাত্ৰ অন্দোলনৰ সংখ্যাও সমাজত তাকৰ নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ক্ষেত্ৰত এই দুয়ো ধৰণৰ শক্তিকে ছাত্ৰ আন্দোলনত সমান অংশগ্ৰহণ দেখা পোৱা যায়। অন্যহাতেদি এইটো উল্লেখযোগ্য যে উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ শক্তিৰ আন্দোলনৰ ইতিহাস বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইতিহাসৰ সমানেই পুৰণি। উদাহৰণ স্বৰূপে, পেৰিচ আৰু বলোগনাত ১৩ শতিকাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে উমৈহতীয়া প্ৰতিবাদ সাব্যস্ত কৰিছিল য'ত নগৰীকৰণৰ সমস্যা সমূহক প্ৰধান সমস্যা হিচাপে চিহ্নিত কৰা হৈছিল। বৃহৎ ৰাজনৈতিক ঘটনাৰ সম্পৰ্কত ছাত্ৰৰ অন্দোলনৰো অলেখ উদাহৰণ দেখা পোৱা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, কুৰিয়াৰ জোছিয়া সাম্ৰাজ্যৰ বিপক্ষে ছাত্ৰ শক্তিয়ে অভূতপূৰ্বভাৱে প্ৰতিবাদ কৰিছিল য'ত ১৫০ গৰাকী চানকুৱান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ১৫১৯ চনত কাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদ কৰিছিল। কমিউনিষ্টসকলৰ শাসন কালত পশ্চিম ইউৰোপত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সামাজিক ঘটনা প্ৰবাহৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদত মুখ্য স্থান দখল কৰিছিল। এই প্ৰতিবাদ সমূহে ১৫৫৬ চনত হোৱা হাংগেৰিৰ বিপ্লৱত মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। য'ত বুদাপেষ্টৰ ৰাজপথত শান্তিপূৰ্ণভাৱে হোৱা ছাত্ৰৰ সমদলে পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত হাংগেৰিৰ শ্ৰমিক আৰু অন্যান্য শ্ৰেণীসমূহক আকৰ্ষিত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। আনহাতে সেকোস্লভেকিয়াত ছোভিয়েট অধিক্ৰমণৰ ঘটনাৰ পিছত সমাপ্ত হোৱা পাৰাগুৱেছস্পিঙৰ পিছত জান পালাচ নামৰ ছাত্ৰগৰাকীৰ আত্মজাহৰ ঘটনাই এক বিশেষ তাৎপৰ্য বহন কৰিছিল, যি ১৯৬৯ চনৰ ১৬ জানুৱাৰীত সংঘটিত হৈছিল। এই আত্মজাহৰ ঘটনাই প্ৰতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থাৰ বিপক্ষে এই প্ৰধান বিদ্ৰোহৰ ৰূপ লৈছিল। ছাত্ৰৰ নেতৃত্বত সংঘটিত হোৱা ধৰ্ম যুদ্ধ সদৃশ পৰিস্থিতিয়ে পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত কমিউনিষ্ট শাসনৰ পৰৱৰ্তী কালত সৃষ্টি হোৱা বৰ্ণ বিপ্লৱৰ ক্ষেত্ৰতো মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত মুখ্য উদাহৰণ হ'ল ছাৰবিয়াৰঅতপৰ যি ১৯৯৮ চনত গঠিত হৈছিল আৰু ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল বিশ্ববিদ্যালয় আৰু সংবাদ মাধ্যমৰ বৈষম্যমূলক নীতিৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদ সাব্যস্ত কৰা। ২০০০ চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহত সংঘটিত হোৱা ৰাষ্ট্ৰপতি নিৰ্বাচনৰ সময়ত এই সংগঠনটোৱে গতকজে (তেওঁ শেষ হ'ল) শীৰ্ষক এক ধৰ্ম যুদ্ধৰ সূত্ৰপাত ঘটাইছিল যিয়ে শাসকগোষ্ঠীৰ পতনত এক মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। বাংলাদেশত সংঘটিত হোৱা ছাত্ৰ আন্দোলন যথেষ্ট সন্ত্ৰাস আৰু প্ৰতিহিংসামূলক আছিল। ছাত্ৰ সংগঠনসমূহে ৰাজনৈতিক দলৰ বিশেষ গোট হিচাপে কাৰ্য কৰা দেখা গৈছিল। ইয়াৰ ফলত বিভিন্ন ধৰণৰ অশান্তিৰ সৃষ্টি হোৱা দেখা গৈছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত এইটো দেখা পোৱা গৈছে যে শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহত হোৱা ৰাজনৈতিক হিংসা আৰু প্ৰতিহিংসাসমূহে যথেষ্ট লোকৰ মৃত্যু ঘটায় আহিছে। এইসমূহৰ ৰোধ কৰিবৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ হাতত থকা একমাত্ৰ উপায়টোৱেই হৈছে এইসমূহ বন্ধ কৰা অথবা বিভিন্ন ধৰণৰ কঠোৰ নীতি-নিয়ম প্ৰয়োগ কৰা।

কানাডাৰ ক্ষেত্ৰত নব্য বাওঁপন্থী ছাত্ৰ গোটসমূহ দুই দলৰ মাজত ১৯৫০ৰ পৰা ৬০ৰ

দশকত বিভক্ত হৈ আছিল। ছুপা SUPA (Student union for peace action) অর্থাৎ শান্তি কার্যৰ বাবে ছাত্র একতা আৰু CYC (Company of Young Canadians) অথবা য়ং কানাডিয়াৰ সন্মিলন, ছুপাৰ আৰম্ভণি হৈছিল CUCNDৰ পৰা (পাৰমাণৱিক নিৰস্ত্রীকৰণৰ বাবে হোৱা বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ যৌথ সংগঠন)। ই ১৯৬৪ ডিচেম্বৰ মাহত গঠিত হৈছিল ছাকচেৰান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এক বিশেষ সন্মিলনত, যিটো সময়ত CUCNDয়ে প্রতিবাদী সমদলসমূহৰ নেতৃত্ব লৈছিল SUPA ই প্রধানত কানাডাৰ সামাজিক ৰূপান্তৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। পৰৱর্তী সময়ত এই আন্দোলন সমূহ তৃণমূল পর্যায়লৈ পৰিবাহিত হৈছিল আৰু ই এক চৰম ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল যিয়ে সমাজত সজাগতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। SUPA সাধাৰণতে এক আঞ্চলিক সংগঠন আছিল। যি বিশ্ববিদ্যালয়মূহত কাম কৰিছিল। ১৯৬৭ চনত শ্রমিকসমূহৰ ভূমিকা আৰু পুৰণি বাওঁপন্থীসকলৰ লগত দেখা দিয়া সংঘাতৰ ফলত SUPA বিভক্ত হৈ পৰে। ইজৰাইলৰ ক্ষেত্রত দেখা যায় আটাইতকৈ মুখ্য অংশগ্রহণ ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ আছিল, ২০১১ চনত ইজৰাইলত আৰম্ভ হোৱা সামাজিক ন্যায় শীর্ষক প্রতিবাদ যিয়ে, কপাহ বর্জনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। জাপানৰ ক্ষেত্রত টাইছ' গণতন্ত্রৰ সময়ত ছাত্রৰ অভ্যোষ্ঠান দেখিবলৈ পোৱা গৈছিল যিয়ে, দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত অন্য এক মাত্রা লাভ কৰে। আন্দোলনসমূহ প্রধানত ছাত্র শক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল। ইয়াৰ ক্ষেত্রত এক উল্লেখযোগ্য আন্দোলন আছিল, 'এনপো' বিদ্রোহ বা 'এনপো' বিৰোধী আন্দোলন। যি ১৯৬০ চনত সংঘটিত হৈছিল এনপো চুক্তিৰ বিৰুদ্ধে আচৰণ কৰি। ১৯৬৮ চনৰ এই বিদ্রোহত বাওঁপন্থী শক্তিসমূহে জাপানী সামাজিক শক্তিৰ বিপক্ষে যুদ্ধত লিপ্ত হৈছিল। ভিয়েটনাম যুদ্ধৰ সময়ত আৰু অধিক কাৰণ ইয়াৰ লগত সংযুক্ত কৰা হয় যাৰ ফলত শান্তিপূর্ণ জীৱন নির্বাহো এই আন্দোলনৰ প্রধান লক্ষ্য ৰূপে চিহ্নিত কৰা হয়। ১৮৮০ চনৰ পৰাই ছাত্র ৰাজনীতিৰ ধাৰণাটো ইউনাইটেড কিংডম (United kingdom)ৰ ক্ষেত্রত প্রচলিত হৈ আহিছে আৰু ১৮৮০ চনত প্রতিষ্ঠিত হোৱা ছাত্র প্রতিনিধি সমিতিয়ে এই ধাৰণাটোক বহল ৰূপ দিয়ে। ছাত্র প্রতিনিধি সমিতি সমূহ পৰৱর্তী পর্যায়ত এক সংঘৰ ৰূপ লয় যিয়ে পৰৱর্তী সময়ত National Union of Students ১৯২১ হিচাপে প্রতিষ্ঠিত হয়। আমেৰিকাৰ ক্ষেত্রত দেখা যায় যে ছাত্র অধোমান সমূহক সাধাৰণতে আমেৰিকাৰ শৈক্ষিক গাঁথনিৰ ৰূপায়ণৰ বাবে সংঘটিত হোৱা এক ছাত্রৰ উমৈহতীয়া কার্যৰূপে বুজা যায়। আমেৰিকাৰ ক্ষেত্রত ছাত্র আন্দোলন সাধাৰণতে ৰাজহুৱা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণিৰ সময়ৰ পৰা দেখা পোৱা যায়। সাধাৰণতে কৃষ্ণ বর্ণৰ প্রতিষ্ঠান সমূহত ১৯২০ চনত হোৱা আন্দোলনসমূহ বিশেষকৈ ফিস্ক্ আৰু হাৰার্ডত হোৱা আন্দোলনসমূহক এই ক্ষেত্রত বাটকটীয়া বুলি ক'ব পৰা যায়। ফিস্ক্ৰ ক্ষেত্রত দেখা গৈছিল যে ছাত্রসকলে তেওঁলোকৰ ওপৰত আৰোপ কৰা নীতি-নিয়ম যি সমূহে কৃষ্ণ বর্ণৰ পৰিচয়ক ভূলুণ্ঠিত কৰিছিল, তাৰ বিপক্ষে আন্দোলন কৰিছিল। ৰাষ্ট্রপতি ফায়েটি এভেজিচমকেৰিৰ পদত্যাগ দাবী কৰিছিল। ভাৰতৰ ক্ষেত্রত ছাত্র আন্দোলনৰ ইতিহাস ১৫০ বছৰৰো পুৰণি বহুতে মত পোষণ কৰে যে ১৮৪৮ চনত দাদাভাইনৌৰজিৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত ছাত্রসকলৰ বৈজ্ঞানিক আৰু ঐতিহাসিক সমাজ অর্থাৎ 'Students' Scientific and Historic Society-এ এই ক্ষেত্রত

বাটকটীয়া। এই সংগঠনটো গঠন হৈছিল প্রধানত গণতান্ত্রিক আলোচনা আৰু বিতর্কৰ বাবে। এই সময়খিনিত এই সংগঠনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল শৈক্ষিক ব্যৱস্থাৰ সমালোচনা কৰা। প্রথম ছাত্র সন্মিলন অনুষ্ঠিত হৈছিল কিং এডবার্ড মেডিকেল কলেজ লাহোৰত যাৰ উদ্দেশ্য আছিল, ব্রিটিছ আৰু ভাৰতীয় ছাত্রসমূহৰ মাজত বিতর্ক অনুষ্ঠিত কৰা, এই আন্দোলন সফল হৈছিল বুলি ক'ব পৰা যায়। ভাৰতবর্ষৰ স্বাধীনতা আন্দোলনত বিভিন্ন ছাত্র প্রতিবাদ আৰু আন্দোলন সংগটিত হোৱা দেখা গৈছিল আৰু সেইসমূহ যথেষ্ট প্রভাৱশালী আছিল। এইটো দেখা যায় যে ১৯০৬ৰ পৰা ১৯১৮ৰ সময়ছোৱাত বিদ্রোহী কার্যত অভিযুক্ত বুলি অভিযুক্ত হোৱা ১৮৪ জন মানুহৰ ভিতৰত ৬৮ গৰাকী আছিল ছাত্র। এইটো কোৱা হয় যে সর্বভাৰতীয় কলেজ ছাত্র সন্মিলন যি আহমেদাবাদত ১৯১২ চনত অনুষ্ঠিত হৈছিল, ইয়াৰ প্রধাৰ শ্লগান আছিল 'যতৰ স্বাধীনতা প্রথমতে, শিক্ষা ইয়াৰ পিছতেই'। ছাত্রসকল ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ বাবে সম্পূর্ণ ৰূপে প্রতিবদ্ধ আছিল। ভাৰতবর্ষৰ প্রথম ছাত্র সংগঠন ১৯১৯ চনত স্থাপিত হৈছিল। প্রতমখন নির্বাচিত ছাত্র সংসদ ৰিপন কলেজত দেখা পোৱা যায়, য'ত নিৰঞ্জন সেন গুপ্তা সভাপতি আছিল যি পৰৱর্তী কালত এগৰাকী বিপ্লৱী আৰু কমিউনিষ্ট নেতা হিচাপে জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। স্কটিচ্চার্জ কলেজ, প্রেছিডেন্সী কলেজ, চিটি কলেজ আদিৰ ছাত্র সংঘ সমূহে পৰৱর্তী পর্যায়ত সাম্রাজ্যবাদী শক্তিৰ বিপক্ষে এক শক্তিশালী প্রতিবাদ গঢ়ি তুলিছিল। কলিকতাৰ বাহিৰত গঢ়ি উঠা ছাত্র সংগঠনসমূহেও ছাত্র সমাজৰ সমস্যা সমূহ তুলি ধৰাত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। সেই সময়ত বিভিন্ন অঞ্চলসমূহত ৰাজনৈতিক আলোচনা চক্রসমূহ হোৱাৰ লগতে ছাত্র সন্মিলন অনুষ্ঠিত হৈছিল। যিয়ে ছাত্রসকলক সংঘবদ্ধ কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা লৈছিল।

১৪.৪ ভাৰতৰ স্বাধীনতা ঃ ছাত্র আন্দোলনৰ এক অনুপ্রেৰণা

ভাৰতবর্ষৰ স্বাধীনতা ছাত্র-আন্দোলনৰ ক্ষেত্রত এক মাইলৰ খুটি ৰূপে চিহ্নিত কৰিব পাৰি। ছাত্র আন্দোলনৰ নেতৃত্বত ভাৰতবর্ষত যথেষ্ট দৃষ্টান্তমূলক পৰিৱর্তন সংঘটিত হোৱা বুলি ক'ব পৰা যায়। বৃহৎ ছাত্র সংগঠনসমূহৰ পৰিৱর্তে স্থানীয় পর্যায়ত সৰু সৰু অস্থায়ী কিছুমান সংগঠনৰ সৃষ্টি হৈছিল। ছাত্র কার্যসূচীসমূহ প্রদানত আঞ্চলিক ৰাজনৈতিক বিষয়ক লৈ সংগঠিত হৈছিল য'ত আগৰ দৰে বৃহৎ ৰাজনৈতিক আদর্শ দেখা পোৱা নগৈছিল। ১৯৪৭ চনত All India Students Congress Federation গঠন হয় আৰু যিয়ে পৰৱর্তী পর্যায়ত বিভক্ত হৈ National Students Union of India অর্থাৎ NSUI-ৰ সৃষ্টি হয়। NSUI হৈছে কংগ্রেছ দলৰ ছাত্র সংগঠন। সেই সময়ত ছাত্র শক্তি আৰু বুদ্ধিজীৱিসকলে এটা ধাৰণা লৈছিল যে ভাৰতবর্ষৰ স্বাধীনতাক শ্রমিক আৰু কৃষকৰ অধিকাৰৰ অভ্যুত্থানৰ লগত আৰু শোষণৰ বিৰুদ্ধে কৰা সংগ্রামৰ লগত সংযুক্ত কৰিব লাগিব। তেতিয়া ১৯৪৩ চনত বংগত দুর্ভিক্ষই দেখা দিছিল, ছাত্র সংগঠনসমূহে ঐক্যবদ্ধভাৱে ক'লা বেপাৰী আৰু ক'লা বজাৰৰ বিপক্ষে তথা খাদ্য সংকটৰ বিপক্ষে যুদ্ধ ঘোষণা কৰিছিল। বেংগল প্রভিজ্ঞ ষ্টুডেণ্ট ফেডাৰেচনে এটা সাহায্য শিবিৰ আৰু

সাহায্য নিধি অনুষ্ঠিত কৰিছিল। AISF-ৰ ছাত্রসকলৰ আহ্বান মর্মে ভাৰতবর্ষৰ বিভিন্ন প্রান্তৰ ছাত্র-ছাত্রীসকলেও এই সাহায্য কার্যসূচীলৈ সহযোগিতা আগবঢ়াইছিল। স্বাধীনতাৰ পিছত ভাৰতবর্ষৰ ছাত্র ৰাজনীতি ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ প্রেক্ষাপটৰ সমান্তৰালকৈ চাৰিত্রিকভাৱে সলনি হোৱা দেখা যায়। পূর্বৰ বিদেশী শত্রুসমূহ এই ৰাষ্ট্রৰ পৰা গুচি যোৱাৰ পিছত নতুন ধৰণৰ এক সংগ্রামৰ বিকাশ হয়। পূর্বৰ ব্রিটিছ সাম্রাজ্যৰ নীতি-নিয়মসমূহ সলনি কৰাৰ পৰিৱর্তে নতুন চৰকাৰখনে পূর্বৰ সমস্যা সমূহৰ লগত সহাৱস্থান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। স্বাধীনোত্তৰ পিছত নতুন চৰকাৰসমূহ ছাত্র আন্দোলন সম্পর্কে শংকিত হৈ পৰে। চৰকাৰ সমূহ সাধাৰণ মানুহক দিয়া প্রতিশ্রুতি যেনে- দৰিদ্রতা নিবাৰণ, শিক্ষাৰ সার্বজনীনকৰণ আদি প্রতিশ্রুতিসমূহ পাহৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এইটো দেখা পোৱা গৈছিল যে চৰকাৰৰ বাবে মুষ্ঠিমেয় ধনীক শ্রেণী আৰু সাধাৰণ শ্রেণীৰ অধিকাৰসমূহক সমান্তৰালভাৱে সুৰক্ষা দিয়াটো অসুবিধাজনক হৈ পৰিছিল। অকল যে সাধাৰণ মানুহৰ অর্থনৈতিক অধিকাৰেই বঞ্চিত হৈছিল সেইটো নহয় বৰঞ্চ গণতান্ত্রিক অধিকাৰসমূহেও প্রচণ্ড প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছিল। খুব সোনকালেই এনে ধৰণৰ আইনৰ প্রৱর্তন হৈছিল যিয়ে বিচাৰ নকৰাকৈ মানুহক গ্রেপ্তাৰ কৰাৰ সুবিধা কৰি দিছিল। মানুহৰ সমাৱেশ আৰু চলা-ফুৰাত নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ বাবেও আইনৰ নৰ প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। স্বৰূপে কমিউনিষ্ট পার্টীক নিষিদ্ধ কৰা হৈছিল, কিয়নো এই পার্টীটোত সাধাৰণতে শ্রমিক আৰু কৃষকসকলৰ যোগদান আৰু অভ্যুত্থান দেখা গৈছিল। তেলেংগনাৰ নিজামৰ বিপক্ষে কৃষকসকলে কৰা প্রতিবাদকো এনে ধৰণে নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছিল। সেই সময়ত AISF-ৰ মুখপত্র "The Student" ৫০টা এনে ধৰণৰ বাতৰি প্রকাশ পাইছিল য'ত সাধাৰণ জনতাৰ ওপৰত পুলিচে কেনেকৈ গুলিবর্ষণ কৰিছিল তাৰ বর্ণনা আছিল, যিসমূহ ১৫ আগষ্ট ১৯৪৮-ৰ পৰা ১৯৪৯ৰ ভিতৰত সংঘটিত হৈছিল। চৰকাৰে AISF-ৰ সকলো কার্যৰ বিপক্ষে এক নটিচ জাৰি কৰিছিল। যিসমূহ উচ্চ ন্যায়লয়ৰ নির্দেশ মর্মেহে পৰৱর্তী পর্যায়ত সেই নটিচ (Notice) আৰু AISFৰ বিপক্ষে জাৰি কৰা নিষেধাজ্ঞা উঠাই লোৱা হৈছিল। এইটো গুৰুত্বপূর্ণ যে কংগ্রেছে এনে ধৰণৰ যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে নব্য ভাৰতত সংঘটিত হোৱা ছাত্র আন্দোলনসমূহ নীতিবহির্ভুত হৈ পৰিছে আৰু ছাত্র সমাজে ৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ প্রতি চিন্তাশীল হোৱাৰ কোনো প্রয়োজন নাই। আৰু তেওঁলোকৰ একমাত্র দায়িত্ব হ'লত অধ্যয়ন কৰা আৰু নিজৰ ব্যক্তিগত কেৰিয়াৰ নির্মাণ কৰা। নেচনেল ইউনিয়ন অৰ ষ্টুডেনচ্ৰ প্রতিষ্ঠা কালত ১৯৫০ চনত নেহেৰুৱে প্রদান কৰা ভাষণটোৰ ই মুখ্য বাণী আছিল। এইটো উল্লেখযোগ্য যে ইউনাইটেড ষ্টুডেণ্ট মভমেণ্ট (United student movement) যি স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী কালত যথেষ্ট সক্রিয় আছিল, পৰৱর্তী পর্যায়ত ছাত্র-ছাত্রীৰ সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছিল। বিশ্ব বিদ্যালয়ৰ প্রাঙ্গণসমূহত দেখা দিয়া শিথিলতা আৰু অসুবিধাসমূহে ছাত্র সমাজক চৰকাৰৰ শৈক্ষিক নীতি সম্পর্কত অসন্তোষী আৰু উদসীন কৰি তুলিছিল।

১৪.৫ ভাৰতবৰ্ষত প্ৰাক-স্বাধীনতাৰ পৰা বৰ্তমান সময়লৈকে সংঘটিত বিভিন্ন ছাত্ৰ আন্দোলনৰ পৰিঘটনা নেতৃত্ব আৰু ফলাফল

এইটো উল্লেখযোগ্য যে ভাৰতবৰ্ষত ছাত্ৰ আন্দোলন প্ৰধানত ঐতিহাসিক প্ৰেক্ষাপটত দেখা দিয়া বিভিন্ন সমস্যাৱলী আৰু ছাত্ৰ সমাজ আৰু সমাজে সামগ্ৰিকভাৱে লাভ কৰা প্ৰত্যাহ্বানৰ মোকাবিলা কৰিবৰ বাবে আৰম্ভ হৈছিল। ভাৰতবৰ্ষত ছাত্ৰ আন্দোলনক তিনিটা পৰ্যায়ত ভাগ কৰিব পৰা যায়। (ক) প্ৰাক্-স্বাধীনতাৰ সময় বা পৰ্যায়।

(খ) স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী পৰ্যায়।

(গ) বিশ্বায়নৰ সময় বা পৰ্যায়।

ওপৰোক্ত শ্ৰেণী বিভাজন সমূহক কেন্দ্ৰ কৰি পৰৱৰ্তী আলোচনাসমূহ আগবঢ়োৱা হৈছে। য'ত বিভিন্ন আন্দোলনৰ লগত জড়িত, আন্দোলনৰ দিশসমূহ আৰু ফলাফলসমূহ বৰ্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে।

ক) স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৱৰ্তী সময় বা প্ৰাক্-স্বাধীনতাৰ সময় ঃ স্বাধীনতাৰ প্ৰাক্-কালত প্ৰধান আন্দোলনসমূহ ছাত্ৰ সমাজে নেতৃত্ব বহন কৰিছিল। ১৯০৫ চনত সংঘটিত স্বদেশী আন্দোলনে ছাত্ৰ শক্তিক বৈপ্লৱীক চিন্তা-চৰ্চা প্ৰদান কৰিছিল। যিয়ে তেওঁলোকক মহাবিদ্যালয় আৰু ব্ৰিটিছ সামগ্ৰীৰ বৰ্জনৰ প্ৰতি উৎসাহিত কৰিছিল। এই আন্দোলনে ছাত্ৰসকলক ৰাজনীতিত অংশগ্ৰহণৰ বাবে উৎসাহিত কৰিছিল। যতৰ আৰু স্বৰাজ প্ৰথমে আৰু ইয়াৰ পিছতেই শিক্ষা এই বাণী আছিল সেই সময়ৰ ছাত্ৰ আন্দোলনৰ মুখ্য বাণী। প্ৰথম অসহযোগ আন্দোলন ১৯১৯ৰ এক অংশ হিচাপে সৰ্বভাৰতীয় মহাবিদ্যালয় ছাত্ৰ সন্মিলন ১৯২০ চনত নাগপুৰত অনুষ্ঠিত হৈছিল আৰু ইয়াৰ প্ৰধান প্ৰস্তাৱ আছিল অসহযোগ আৰু বিদেশী সামগ্ৰীৰ বৰ্জন। এই প্ৰস্তাৱ মহাবিদ্যালয়-বিদ্যালয়সমূহত গৰিষ্ঠসংখ্যক ভোটৰ দ্বাৰা গৃহীত হৈছিল। দ্বিতীয়, অসহযোগ আন্দোলন আছিল দ্বিতীয়টো উদাহৰণ য'ত ছাত্ৰসকল প্ৰত্যক্ষভাৱে নেতৃত্ব বহন কৰিছিল। ছাত্ৰসমূহৰ দ্বাৰা কৰা বিক্ষোভ, জেলভৰো কাৰ্যসূচী আদি পাঞ্জাৱ, বংগ, উত্তৰ প্ৰদেশ আৰু বম্বেইত যথেষ্ট ৰূপত দেখা পোৱা গৈছিল। এই সময়খিনি আছিল ভাৰতীয় ছাত্ৰসকলৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা আটাইতকৈ প্ৰগতিশীল প্ৰতিবাদী সময়। লক্ষ্ণৌত অনুষ্ঠিত হোৱা All India Students Conference-ত ৯৮৬ গৰাকী ছাত্ৰ প্ৰতিনিধিয়ে অংশগ্ৰহণ কৰে য'ত তেওঁলোক ২১০টা স্থানীয় আৰু ১১ খন ৰাজ্য বিশেষকৈ পাঞ্জাৱ, উত্তৰ প্ৰদেশ, বংগ, অসম, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যাৰ পৰা অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন (১৯৪২) আছিল এনে এক আন্দোলন যিয়ে ছাত্ৰ শক্তিৰ এক সৰ্ববৃহৎ অভ্যুত্থান প্ৰত্যক্ষ কৰিছিল। ছাত্ৰসকলে বৰ আচৰিত ধৰণে মহাবিদ্যালয় আৰু বিদ্যালয়সমূহ বন্ধ কৰি দিছিল আৰু ভাৰত ওসগ আন্দোলন আৰু পলাতক তথা নিষিদ্ধ ঘোষিত নেতাসকলৰ মাজত যোগসূত্ৰ স্থাপন কৰাত এক মুখ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল।

স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী সময় ঃ এইটো ইতিমধ্যে আলোচনা কৰা হৈছে যে স্বাধীনতাৰ

পৰৱর্তী পর্যায়ত ছাত্রসকলৰ মাজত আন্দোলন সম্পর্কে এক বেলেগ ধ্যান ধাৰণাৰ সূত্রপাত হয়। নক্সালবাদী আন্দোলন, চিপ্‌কো আন্দোলন, জৰুৰী অৱস্থা বিৰোধী আন্দোলনৰ ক্ষেত্রত ছাত্রসকলৰ সক্রিয় অংশগ্রহণ দেখা গৈছিল। নক্সালবাদী আন্দোলন পশ্চিম বংগ, কেৰালা, অন্ধ্রপ্রদেশ আৰু বিহাৰত সংঘটিত হৈছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে, ১৯৬৭ চনত পশ্চিম বংগত সংঘটিত নক্সালবাদী আন্দোলনে কলিকতাৰ সেই সময়ৰ বচা বচা ছাত্রসমূহক আকর্ষিত কৰা হৈছিল। গৰিষ্ঠসংখ্যক ছাত্র আৰু যুৱকে সেই সময়ত কলিকতাত সামন্ততন্ত্র আৰু অভিযাততন্ত্রৰ বিৰুদ্ধে বিদ্রোহ ঘোষণা কৰিছিল আৰু তেওঁলোকে নৃগোষ্ঠীসমূহ আৰু ভূমিহীন কৃষকসকলৰ অধিকাৰৰ সপক্ষে মাত মতাৰ লগতে জমিনদাৰী ব্যৱস্থা আৰু সূদ খুৰীৰ বিপক্ষে বিদ্রোহ ঘোষণা কৰিছিল। ১৯৬১ চনত প্রতিষ্ঠিত Republic Yuvak Sanjathan যুৱক সংগঠনক প্রথম দলিত ছাত্র আন্দোলন বুলি ক'ব পৰা যায়। ই প্রধানত জাত-পাত বিৰোধী এক পৰিৱেশ নির্মাণ কৰিব বিচাৰিছিল য'ত অনুসূচীত জাতি সমূহৰ অধিকাৰ সুৰক্ষিত হয়। ১৯৯০ চনৰ ৭ আগষ্ট তাৰিখে ভি. পি. সিং চৰকাৰে ৰাজ্যসভাত মণ্ডল কমিচনৰ ৰিপ'র্ট গৃহীত কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি ঘোষণা প্রদান কৰে। অপ্রত্যাশিত কিন্তু পদ্ধতিগত ছাত্র আন্দোলন সেই সময়ত দিল্লীত এক বিশে, ৰূপ ধাৰণা কৰে। দিল্লীৰ ষ্টিফেন কলেজ আৰু দিল্লী স্কুল অৱ ইকন'মিক্স (Dehli school of economics)-ত অধ্যয়নৰত উচ্চ জগতৰ ছাত্র-চাত্রীসকলে এই আন্দোলনৰ গুৰি ধৰিছিল। এই আন্দোলনে বিভিন্ন ছাত্র সংগঠনসমূহক আকর্ষিত কৰাৰ লগতে সেই সময়ত দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ২০০০ ছাত্রই দূৰদর্শন কেন্দ্রক ঘেৰাও কৰিছিল, মণ্ডল বিৰোধী সংগঠনৰ বেনাৰত। অসম আন্দোলন ১৯৭৯ৰ পৰা ৮৫ বিদেশী আগ্রাসনৰ বিপক্ষে অসমত আৰম্ভ হোৱা এক বৃহৎ আন্দোলন। এই আন্দোলন প্রধানতঃ সদৌ অসম ছাত্র সস্থা আৰু সদৌ অসম গণ সংগ্রামৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল য'ত বিদেশী বিপক্ষে বিভিন্ন ধৰণৰ প্রতিবাদ আৰু চৰকাৰৰ বিপক্ষে প্রতিবাদী সমদল বাহিৰ কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনৰ এক উল্লেখযোগ্য হিংসা সংঘটিত হৈছিল নেলিৰ গণ হত্যাৰ পৰা যাক এক উল্লেকযোগ্য হিংসাজনিত ঘটনাৰূপে চিহ্নিত কৰিব পৰা যায়। এই আন্দোলন ১৯৮৫ চনত সমাপ্ত হয় অসম চুক্তি সম্পাদনৰ জৰিয়তে য'ত আছু আৰু গণ সংগ্রাম পৰিষদে চৰকাৰৰ লগত এক চুক্তি কৰে এই আন্দোলনৰ সমাপ্তিৰ পিছত ছাত্র নেতাসকলে এক ৰাজনৈতিক দল গঠন কৰে যাক অসম গণ পৰিষদ ৰূপে জনা যায় আৰু যিয়ে ১৯৮৫ আৰু ১৯৯৬ চনত দুবাৰকৈ অসমতো ক্ষমতা দখল কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

বিশ্বায়নৰ সময় ঃ এই সময়ত প্রায়বোৰ ছাত্র আন্দোলনেই আদর্শগত অসুবিধাৰ সন্মুখীন হৈছিল, য'ত বাওঁপন্থী ছাত্র আন্দোলনসমূহো অন্তর্ভুক্ত আছিল। ছাত্র আন্দোলনে যুক্তি আৰু কার্যসূচীসমূহ যথেষ্ট ৰূপত পৰিৱর্তিত হৈছিল। কিন্তু লিংগ সমতাৰ দাবীত আৰম্ভ হোৱা আন্দোলনসমূহৰ এক চমকপ্রদ উত্থান দেখা পোৱা যায়। ১৯৯০ চনত কেতবোৰ ছাত্রীৰ দ্বাৰা পাটাম্বিৰ সংস্কৃত মহাবিদ্যালয়ত আৰম্ভ কৰা মানুচী (Manushy) শীর্ষক আন্দোলনটো মহিলাৰ অধিকাৰৰ বাবে হোৱা এক উল্লেখযোগ্য ছাত্র আন্দোলনৰূপে অভিহিত কৰিব পৰা যায়। ই কেৰেলাৰ ছাত্রীসকলৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা এক অগতানুগতিক আন্দোলন আছিল। চাইবাৰ

(Cyber) কার্যকর্তা ছাত্র আন্দোলনৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা "Free Software Movement" শীর্ষক ডিজিটেল আন্দোলন। মাইক্রছফ্ট (Microsoft) কোম্পানীসমূহৰ উদ্যোগটোত থকা নিয়ন্ত্রণৰ বিপক্ষে কৰা আন্দোলনৰ লগতে কেতবোৰ বিশেষ শ্রেণীৰ প্রভুত্বশীল কর্তৃত্বৰ বিপক্ষে কৰা প্রতিবাদ। বর্তমান এই আন্দোলনটো কেৰেলাৰ বিভিন্ন অভিযান্ত্রিক প্রতিষ্ঠানসমূহত এতিয়াও সক্রিয় ৰূপত দেখা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে কালিকূট Niit-য়ে ভাৰতবর্ষৰ এক সর্ববৃহৎ ছফ্টৱেৰ (Software) কর্মশালাৰ আয়োজন কৰিছে যিয়ে Digitel জ্ঞান প্রভুত্বৰ অৱসান ঘটোৱাৰ পোষকতা কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ছাত্র আন্দোলন বুলিলে কি বুজে?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বিদ্যার্থী দিৱস কেতিয়া উত্থাপন কৰা হয়?

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কোনটো ঘটনাই ভাৰতবর্ষত ছাত্র আন্দোলনৰ সূত্রপাত ঘটাইছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ NSUI-ৰ কেতিয়া গঠন হৈছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ কোনটো চনত অসম আন্দোলন আৰম্ভ হৈছিল?

.....

১৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সহজ ভাষাত ছাত্র কার্যাৱলী অথবা ছাত্র আন্দোলনক ছাত্রসকলৰ দ্বাৰা ৰাজনৈতিক অর্থনৈতিক পাৰিপার্শ্বিক আৰু সামাজিক পৰিৱর্তনৰ বাবে কৰা কার্যক বুজোৱা হয়।
- ভাৰতবর্ষত ছাত্র আন্দোলনৰ ইতিহাস ১৫০০ৰো পুৰণি। বহুতৰ মতে, Students Scientific and Historic Society, ১৯৪৮, যি দাদাভাই নৌৰাজীয়ে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল, এই সংগঠনক ভাৰতত ছাত্র আন্দোলনৰ বাটকটীয়া বুলি ক'ব পৰা যায়।
- ভাৰতবর্ষৰ স্বাধীনতা আন্দোলন, ছাত্র ৰাজনীতিৰ ইতিহাসত মাইলৰ খুটি ৰূপে চিহ্নিত হৈ আহিছে। এই আন্দোলনে ছাত্র আন্দোলনৰ নেতৃত্বৰ দৃষ্টিভংগীত আমূল পৰিৱর্তন আনিলে।
- স্বাধীনতাৰ পিছত ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ সমান্তৰালভাৱে ছাত্র আন্দোলন আৰু ছাত্র

ৰাজনীতিৰো এক চাৰিত্রিক পৰিৱৰ্তন সংঘটিত হৈছে। উমৈহতীয়া শত্রু বিদেশী শক্তি দেশ এৰি গুছি যোৱাৰ পিছত নতুন ধৰণৰ প্রত্যাহ্বান বৃদ্ধি পালে।

- ভাৰতবর্ষত ছাত্র আন্দোলনক তিনিটা পর্যায়ত ভাগ কৰিব পাৰি। (ক) স্বাধীনতাৰ পূর্বৱর্তী সময় (খ) স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী সময় (গ) বিশ্বায়নৰ সময়।

১৪.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1. Altbach, Philip-G. 1969. Turmoil and transition : higher education and student politics in India, Basic Books university of Michigan.
2. Rajimwale, Anil, (2001); History of student movement in India : Origins and development (1920-1947), New Delhi : Manab Publication.
3. Rudolph, Lloyd-I, Susanne Hoeber Rudolph and karune Ahmed. Student Politics and National Politics in India, Economic and Political weekly, Vol. 6, No. 30-32, Special Number (Jul., 1971).

১৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ছাত্র আন্দোলন হৈছে, ছাত্রসকলৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা ৰাজনৈতিক, পাৰিপার্শ্বিক অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিৱর্তনৰ বাবে কৰা কার্যসূচী।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৩৯ চনৰ ১৭ নৱেম্বৰত নাজী জার্মানীয়ে চেক বিশ্ববিদ্যালয়ত আক্রমণ কৰিছিল আৰু ছাত্রসকলৰ কনচেনট্রেছন (Concentration) কেম্প বা শিবিৰলৈ হস্তান্তৰ কৰিছিল।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৮৪৮ চনত দাদাভাই নৌৰাজীয়ে Students Scientific and Historic Society-ৰ প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। যিয়ে বিতর্ক আৰু অলোচনাৰ এক মাধ্যম ৰূপে কাম কৰিছিল যাৰবাবে ইয়াক ভাৰতবর্ষৰ ছাত্র আন্দোলনৰ বাটকটীয়া বুলি ক'ব পাৰি।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৯ এপ্রিল ১৯৭১।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৭৯।

১৪.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চুটি প্ৰশ্নাৱলী ঃ (উত্তৰ সমূহ ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সামাজিক আন্দোলনৰ প্ৰয়োজন সম্পৰ্কে এটি চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ছাত্ৰ-আন্দোলনৰ বাটকটীয়া হিচাপে স্বাধীনতা আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে লিখা।

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (উত্তৰ সমূহ ৩০০ৰ পৰা ৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ অসমৰ ছাত্ৰ আন্দোলন সম্পৰ্কে এক ৰচনা লিখা আৰু ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক প্ৰভাৱ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমগ্ৰ বিশ্বৰ তিনিটা ঐতিহাসিক ছাত্ৰ আন্দোলনৰ বৰ্ণনা কৰক।

*** ***** ***